

iseljene Hrvatske» (133–139), i odnos Crkve prema njemu. Vrijeme je to kada nastaje velik broj hrvatskih katoličkih centara među iseljeništvom. Posljednjim desetljećima hrvatske povijesti, u kojima je Crkva odigrala važnu ulogu, posvećena su posljednja poglavlja ove knjige, »Raspad Jugoslavije« (141–146) i »Rat i novi izazovi« (147–151).

Nakon »Pogovora« (153–156) i »Bibliografskog eseja« (157–167), slijedi niz izvornih dokumenata iz 20. stoljeća koji su ključni za poznavanje hrvatskog katoličanstva u modernosti. Ti dokumenti doneseni su u svojem izvorniku te kao takvi predstavljaju izvanredan izvor razumijevanja novije hrvatske povijesti, osobito povijesti Crkve i Hrvata. Prvi dokument je »Riječka spomenica« (171–181) iz 1915. godine, zatim slijedi »Konkordat između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije« (182–196), nakon toga jedan manje poznat dokument »Upute Vrhovne uprave Franjevačkog reda svim franjevačkim zajednicama u NDH« (197–201) iz 1941. godine. Kao peti dokument autor donosi poznato »Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije« (202–212) iz 1945. godine, da bi zatim objavio »Obranu nadbiskupa Štepinca pred sudom« (213–222) iz 1946. godine, zatim slijedi sedmi dokument »Protokol između Svete Stolice i Vlade SFRJ« (223–225) iz 1966. godine. Kao preposljednji dokument našao se tekst hrvatskog teologa kapucina Tomislava Šagi-Bunića »Kršćanstvo i nacionalizam« (226–237) iz 1969. godine, te na kraju »Biskupska poslanica Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata« (238–272) iz 1976. godine.

Ovaj esejistički, ali povijesno utemeljen i dobro razrađen pregled povijesti hrvatskog katoličanstva u modernosti svako je odličan uradak koji sa svih strana osvjetljava odnos Hrvata i Katoličke crkve u svim ključnim razdobljima naše nacionalne povijesti. Posebnu vrijednost ovoj knjizi daju objavljeni dokumenti koji su prvorazredan izvor za proučavanje, kao i svjedoci vremena, u kojem se hrvatsko katoličanstvo nalazilo u 20. stoljeću.

Daniel Patafta

Miroslav AKMADŽA, **Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.**, Despot Infitus d.o.o. – Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb – Slavonski Brod, 2013., 528 str.

Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980. svojevrsna je izmjena i dopuna, kao i nastavak, Akmadžine knjige *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.*, objavljene 2006. godine. Autor u knjizi tematizira razjašnjavanje međusobnih odnosa svjetovne i crkvene vlasti u Hrvatskoj u razdoblju od kraja Drugoga svjetskog rata, tj. dolaska komunista na vlast u Jugoslaviji, do smrti jugoslavenskog predsjednika Josipa Broza Tita 1980. godine. Knjiga sveobuhvatno donosi sve važnije povijesne procese koji su obilježili odnos komunističkog režima u Hrvatskoj i Crkve u Hrvata u spomenutom razdoblju. Svakako treba primijetiti kako se autor kod pisanja ovoga djela obilato koristio arhivskom građom i relevantnom literaturom koja obrađuje to razdoblje i tu tematiku. Isto vrijedi i za onodobni tisak, iako je on, izuzev *Glasa Koncila*, bio pod državnim nadzorom, što navodi i sam autor. U knjizi je prikupljen velik broj različitih stavova iz različitih ustanova i sredina, od predstavnika crkvene vlasti, ali i svećenstva, do državnih i lokalnih političara, inozemnih novinara i političara, crkvenih povjesničara, hrvatskih, srpskih

i drugih povjesničara. Upravo je takav pristup i obilato korištenje izvora i literature omogućilo autoru da donese što objektivnije ocjene crkveno-državnih odnosa u komunističkoj Jugoslaviji. Knjiga je kronološki podijeljena u pet dijelova, odnosno razdoblja, koja tvore okvir unutar kojega Akmadža progovara o spomenutoj problematici.

U uvodnom dijelu (13–22), uz uvodne napomene o samom nastanku djela, autor piše o političkim prilikama u Jugoslaviji neposredno nakon Drugoga svjetskog rata kao i o uzrocima nepovjerenja između Katoličke crkve i komunističkog režima u Jugoslaviji, s posebnim naglaskom na ideološku isključivost obiju strana.

»Katolička crkva i država od 1945. do 1952.« (23–161) prvo je razdoblje koje obuhvaća vrijeme od uhićenja kardinala Stepinca do prekida diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice u prosincu 1952. godine. Prvi dio obuhvaća četrnaest poglavlja, od kojih je najopširnije prvo poglavlje »Položaj Katoličke crkve do donošenja Ustava FNRJ 1946« (23–43). Tu je obrađeno prvo uhićenje nadbiskupa Alojzija Stepinca, zatim prve predstavke predstavnika Katoličke crkve državnim vlastima, hodočašće u Mariju Bistricu, biskupska konferencija u rujnu 1946. godine i poznato pastirsko pismo, te napad na nadbiskupa Stepinca u Zaprešiću i razmjena diplomatskih predstavnika između Svete Stolice i Jugoslavije. Slijede dva kraća poglavlja »Mons. Svetozar Ritig i Komisija za vjerske poslove« (44–48) i »Katolička crkva i zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji« (49–53). Kraća su i naredna dva poglavlja »Ostali zakoni koji su utjecali na odnose Katoličke crkve i države« (49–62), kao što su Zakon o braku, Zakon o matičnim knjigama i drugi zakoni, te »Katolička crkva i Ustav FNRJ iz 1946.« (63–64).

»Suđenje zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu« (65–84) obrađuje pripreme za suđenje, samo suđenje s optužnicom i ispitivanjem nadbiskupa, njegovu obranu, izjave nadbiskupovih branitelja, presudu, reakcije na presudu i internaciju Stepinca u Kršiću. U poglavljima koja slijede obrađena je različita tematika koja je opterećivala odnose Katoličke crkve i komunističke Jugoslavije, odnosno Hrvatske, u poslijeratnim vremenima: »Ostali sudski postupci protiv predstavnika Katoličke crkve« (85–96), »Neki oblici gušenja vjerskih sloboda od strane nižih tijela vlasti« (97–99), »O problemima vjerskog tiska« (100–103), »O problemu vjeronauka u državnim školama« (104–118), »Rad vjerskih škola i problem njihova statusa« (119–130). Autor je tu cjelinu zaokružio poglavljima o osnivanju svećeničkih staleških udruženja (131–138), zaoštavanju odnosa između Jugoslavije i Svete Stolice (139–150) zbog proglašenja nadbiskupa Stepinca kardinalom, i posebnim poglavljem o Boži Milanoviću i položaju Katoličke crkve u Istri (151–161). Nakon toga Akmadža obrađuje odnose Katoličke crkve i države od 1953. do 1960. (162–242), odnosno vrijeme od 1953. godine do smrti kardinala Stepinca 1960. godine. To je razdoblje obilježeno donošenjem Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica (162–163), kao i promjenom taktike komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi (164–184), u ovome poglavlju zanimljivi su dijelovi vezani uz optužbe protiv Svete Stolice zbog Trsta, imenovanje Šepera nadbiskupom koadjutorom, ustrajnost vjerskih komisija na stvaranju nejedinstva u crkvenim redovima, zatim problem religioznosti kod jednog dijela komunista, odlasci biskupa u Rim i problemi s kojima se susreo biskup Srebrnić kod dobivanja putovnice. Obrađena su i neslaganja u Vjerskoj komisiji oko politike prema Katoličkoj crkvi, kao i zasjedanje Biskupske konferencije u listopadu 1959. godine. Treće poglavlje odnosi se na jačanje pritiska na vjerske škole (185–199), dok je četvrto posvećeno osnivanju i

djelatnosti Staleškog društva katoličkih svećenika Hrvatske (200–218), osobito osnivanju toga društva, kampanji protiv biskupa, osnivačkoj skupštini i djelovanju, sukobu Šepera i Bakarića oko Društva, aktivnostima Vjerske komisije na poboljšanju rada Društva i na kraju obrađena je Druga redovna skupština Društva iz 1958. godine. Slijedi niz kraćih poglavlja koja tematiziraju određene probleme koji su se javili na relaciji između Crkve i države u tome razdoblju: »Sporenja u vezi sa Zavodom sv. Jeronima u Rimu« (219–224), »Suđenje svećenicima i bogoslovima đakovačkog sjemeništa« (225–230), »Oduzimanje crkvene imovine po zakonu o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta iz 1958.« (231–235) i »Bolest i smrt kardinala Stepinca« (236–242).

Slijedi treće razdoblje pod nazivom »Katolička crkva i država od 1960. do 1966.« (243–324). To je razdoblje nakon smrti kardinala Stepinca do potpisivanja *Protokola* između Jugoslavije i Svete Stolice 1966. godine. Tako su u prvom poglavlju obrađene teme koje govore o mogućnosti poboljšanja crkveno-državnih odnosa (243–269), odnosno inicijative koje su u tome razdoblju dovele do smirivanja stanja i popuštanja državnog pritiska prema Crkvi, osobito nakon Drugoga vatikanskog koncila. Djelovanje Staleškog društva u novonastalim okolnostima smirivanja crkveno-državnih odnosa obrađeno je u drugom poglavlju (270–281), dok je pregovorima Svete Stolice i Jugoslavije i potpisivanju *Protokola* posvećeno posljednje, treće, poglavlje te cjeline (282–324).

Četvrti dio »Katolička crkva i država od 1966. do 1970.« (325–377) obuhvaća period od potpisivanja *Protokola* 1966. do obnove diplomatskih odnosa Svete Stolice i Jugoslavije 1970. godine. Prvo poglavlje odnosi se na poslijekoncilski razvoj crkveno-državnih odnosa (325–337), gdje je posebno obrađena zbuđenost partijskog članstva u svezi promjena u politici prema Katoličkoj crkvi, zatim zabrinutost državnih vlasti zbog sve veće aktivnosti Crkve u društvu, donesena je i Predstavka Biskupske konferencije iz lipnja 1968. godine, te je objašnjena uloga staleških svećeničkih udruženja u poslijekoncilskom vremenu. U narednim poglavljima obrađene su različite teme koje su obilježile spomenuti period u odnosima Crkve i države. Tako sami naslovi govore o pojedinoj temi: »Fond pape Ivana XXIII. i gradnja novih crkava« (338–342), »Ustanovljenje Centra za koncilsku istraživanja, dokumentaciju i informaciju *Kršćanska sadašnjost*« (343–345), »Šeperovo imenovanje predstojnikom Zbora za nauk vjere i imenovanje Franje Kuharića zagrebačkim nadbiskupom« (346–348), »Promjene teritorijalnog ustroja Katoličke crkve u Jugoslaviji« (349–356), »Povratak Krunoslava Draganovića u Jugoslaviju« (357–370) i »Obnova jugoslavensko-vatikanskih diplomatskih odnosa« (371–377).

Posljednji dio »Katolička crkva i država od 1971. do 1980.« (378–471) odnosi se na razdoblje od posjeta Josipa Broza Tita papi Pavlu VI. 1971. godine do Titove smrti 1980. godine. Autor je posebno obradio odnose Jugoslavije i Svete Stolice nakon obnove diplomatskih odnosa (378–390), od već spomenutog Titova posjeta Pavlu VI., preko marijanskih i marioloških kongresa, prigovora jugoslavenskih vlasti Svetoj Stolici na djelovanje iseljenog svećenstva, do posjeta Miloša Minića Svetoj Stolici i dolaska Ivana Pavla II., pape koji je najavio slom komunizma. Drugo poglavlje opširno obrađuje crkveno-državne odnose nakon obnove jugoslavensko-vatikanskih diplomatskih odnosa (391–457). Tu je autor iznio velik broj različitih tema koje pokrivaju taj vremenski period te ih svaku zasebno izložio, promatrajući ih cijelo vrijeme u svjetlu odnosa Crkve i države. Posljednje, treće, poglavlje »Uloga državnih vlasti u nekim unutarcrkvenim sporovima«

(458–471) iznosi pred čitateljstvo spor oko tzv. *Zadarskog slučaja* i teološkog društva *Kršćanska sadašnjost*.

Na kraju ovoga opsežnog djela nalazi se zaključak (472–474), nakon toga slijedi niz različitih priloga (475–504) od kronologije najvažnijih događaja do izvadka iz izvješća Službe državne sigurnosti o zasjedanju Biskupske konferencije u Dubrovniku 7. veljače 1972. godine u vezi s političkim prilikama u Hrvatskoj nakon sloma Hrvatskog proljeća. Izvori i literatura, kratice, kazalo imena i bilješka o autoru nalaze se na samom kraju knjige.

Knjiga dr. Miroslava Akmadže prvi je rad ove vrste koji se na sustavan način, cjelovito i odmjereno, bez predrasuda, na temelju dokumenata bavi tom osjetljivom problematikom. Ovim djelom dobili smo prvi sustavan pregled toga iznimno osjetljivog pitanja odnosa Crkve i države u Hrvatskoj u komunističko vrijeme. Sama knjiga svakako će osvjetliti manje poznate stranice suvremene hrvatske povijesti, ali i povijesti Jugoslavije.

Daniel Patafta

Sedamnaest stoljeća zadarske Crkve: Zbornik radova sa znanstvenog skupa o 1700. obljetnici mučeništva sv. Stošije (Anastazije), Zadar, 16. – 18. studenoga 2004., svezak II. (Od pada Mletačke Republike do pohoda pape Ivana Pavla II.), ur. Livio MARIJAN, Zadarska nadbiskupija – Sveučilište u Zadru, Zadar, 2013., 450 str.

Drugi svezak Zbornika radova sa znanstvenog skupa o 1700. obljetnici mučeništva sv. Stošije, koji je priredila Zadarska nadbiskupija zajedno sa Sveučilištem u Zadru, donosi trinaest radova koji obuhvaćaju povijesno razdoblje od pada Mletačke Republike 1797. godine do pohoda pape Ivana Pavla II. Zadru 9. lipnja 2003. godine.

Drugi svezak Zbornika započinje znanstvenim radom Stijepa Obada pod naslovom »Zadarska nadbiskupija od Campo Formija do Rapalla« (4–26). Autor u svojem radu obrađuje položaj mjesne Crkve u Zadru za prve austrijske uprave u Dalmaciji nakon mira u Campo Formiju 1797. godine do mira u Požunu 1805. godine, odnose između Crkve i države za francuske vlasti, zatim položaj mjesne Crkve za vrijeme druge austrijske uprave te odnos crkvenih vlasti prema nacionalnoj integraciji. Nadalje, autor donosi pregled mjesne Crkve u novom duhu vremena s posebnim osvrtom na problematiku dezintegracije Dalmacije u Austro-Ugarskoj kroz Narodnu stranku i Autonomašku stranku kao i proces prijelaza u građansko društvo. U radu se donosi i kronotaksa prvih zadarskih nadbiskupa nakon postavljanja prvog namjesnika Hrvata u Dalmaciji. U radu se nadalje govori o vjerskom i crkvenom životu u Zadarskoj nadbiskupiji tijekom 19. stoljeća nakon ustroja francuske uprave u Zadru i ostaloj Dalmaciji s osobito bogatim prikazom nastanka, gradnje, nadogradnje i popravaka župnih crkava diljem otočkih i kopnenih župa Nadbiskupije. U radu se navode muške i ženske redovničke zajednice koje su svoje samostane imali diljem Nadbiskupije kao i one koje je francuska vlast u Zadru dokinula.

Tekst »Povijesni izvori o Zadarskoj nadbiskupiji u Državnom arhivu u Zadru (od pada Mletačke uprave do 1877. godine)« (27–30) koautorski je rad Slavka Ražova i Ivane Čubela. Donosi se kratki prikaz fondova Državnog arhiva u Zadru u razdoblju od osamde-